

KRYSTYNA CHAŁAS

DWA OBLICZA SAMOTNOŚCI SZKOLNEJ WYCHOWANKA

Przedmiotem zainteresowania w podjętej analizie są dwa oblicza samotności wychowanka (pozytywne i negatywne), na które rzutuje proces edukacyjny szkoły i okoliczności z nim związane.

Podjęcie powyższego zagadnienia uzasadnione jest wieloma względami. Po pierwsze, powszechnością zjawiska samotności, bowiem odczuwają ją ludzie starzy, opuszczeni przez najbliższych, dzieci, młodzież, jak również ludzie sukcesów i wielkiej sławy.

Drugim bardzo ważnym powodem jest charakter samotności i jej związek z osiągnięciami szkolnymi ucznia.

Samotność posiada dwa oblicza: negatywne i pozytywne. W ujęciu negatywnym samotność jest nośnikiem przykrych przeżyć. Ma ujemny wpływ na zdrowie, kondycję fizyczną, kondycję psychiczną człowieka oraz mikrostruktur społecznych. Generuje zubożenie kontaktów interpersonalnych, co implikuje wyłączenie ucznia z zespołu, reakcje obronne w formie wrogości, arogancji lub zamknięcia w sobie, anomii, bierności intelektualnej i społecznej. Powyższe zjawiska stanowią źródło problemów wychowawczych i rzutują na osiągnięcia dydaktyczne wychowanka.

W ujęciu zaś pozytywnym samotność jest nośnikiem dobrodziejstw – szczególnie samotność celowa. Stwarza ona szansę zebrania myśli, skupienia, zastanowienia się nad tym, co się wokół dzieje, eksperymentowania, badania, dociekania, rozwijania wyobraźni, tworzenia dzieł oryginalnych i twórczych, wewnętrznego wyciszania, poszukiwania sensu życia, kontemplacji, rozmowy

z samym sobą i Bogiem. Dla dzieci aktywnych, o sprecyzowanych zainteresowaniach, jest stanem pożądanym i pozytywnym.

Te dwa wymiary samotności implikują potrzebę doskonalenia procesu wychowawczo-dydaktycznego w aspekcie pedagogii samotności i to stanowi trzeci powód podjęcia zagadnienia zawartego w temacie przedstawionego opracowania.

Celem opracowania jest podjęcie próby ukazania obrazu samotności szkolnej młodzieży w świetle zarysu teorii i własnych badań empirycznych. Zagadnienie to stanowi wąski aspekt szerszego i złożonego problemu samotności podmiotów szkoły – określanej przeze mnie samotnością szkolną, mechanizmów jej powstawania, związków i zależności jej rozwoju, poszukiwania sposobów budowania pedagogii samotności.

Sformułowanie tematu domaga się przedstawienia teoretycznego zarysu zagadnienia samotności, głównie zdefiniowania podstawowego pojęcia, którym jest samotność, w tym samotność szkolna.

W literaturze brak jednoznacznej definicji pojęcia samotności. Autorzy podkreślają złożoność tego stanu, trudność w jego zrozumieniu, dwa oblicza (wymiały) samotności: negatywne i pozytywne, (V. Albisetti, J. Gajda, E. Klimowicz, W. Kozłowski, J. Koziński, E. Jundziłł, J. Rembowski).

Trudność w ocenie samotności oraz jej triadową aspektowość podkreśla J. Gajda. Przez istotę samotności rozumie on „stan złożony i trudny do jednoznacznej oceny, który charakteryzuje się występowaniem przynajmniej jednego z jej aspektów, jak samotność fizyczna, psychiczna, moralna”¹. Powyższa definicja samotności ujmuje jednocześnie rodzaje samotności.

Podobnie V. Albisetti w definicyjnym ujęciu samotności podkreśla trudność w zrozumieniu tego stanu oraz zjawisko poczucia obcości wobec siebie i innych. Według autora „samotność to głębokie, trudne do zrozumienia doznanie, które czyni nas samotnymi wśród innych, sprawia, że jesteśmy dla innych i dla siebie obcy”².

J. Koziński istoty samotności upatruje w uświadomieniu sobie przez jednostkę zerwania lub osłabienia więzi uczuciowych z drugim człowiekiem i przyrodą. Przez samotność człowieka rozumie on „świadome przekonanie o utracie lub zagrożeniu emocjonalnych kontaktów z ludźmi oraz przyrodą

---

¹ *Samotność i kultura*, Warszawa 1987, s. 11.

² *Dobrodziejstwo samotności. Tysiąc powodów aby dobrze się czuć ze sobą samym*, tłum. M. Radomska, Kielce 1999, s. 92.

[...]. Rodzi się ona wtedy, gdy jednostka zdaje sobie sprawę, że więzi uczuciowe między nią a światem zostały zerwane lub osłabione”³.

Pojęcie samotności w sposób wieloaspektowy ujmuje J. Rembowski. Według autora „samotność jest złożonym wielowymiarowym, psychospołecznym doświadczeniem jednostki, występującym pod różną postacią i ze złożonym natężeniem. Jest to nieprzyjemne uczucie, pojawiające się na skutek niezgodności pomiędzy oczekiwaniami a realnymi możliwościami. Należy do stanów emocjonalnych, w których jednostka jest świadoma izolacji od innych osób i niemożności działania na ich korzyść. Może pojawić się na skutek utraty kogoś bliskiego i oczekiwania na kogoś, kto mógłby zapełnić powstałą pustkę”⁴.

Dokonując analizy powyższych ujęć samotności można wyróżnić trzy wspólne cechy: jedną z podstawowych przyczyn samotności są mało satysfakcjonujące kontakty społeczne, drugą cechą jest jej subiektywne doświadczenie, trzecią zaś przykre przeżycia, jakie towarzyszą samotności – smutek, przygnębienie, zwątpienie, pustka.

Należy podkreślić, że samotność może mieć charakter konstruktywny, jeśli jest zaakceptowana, przyjęta, podniesiona do wyższej rangi. Wówczas zmienia człowieka, daje niezależność, jest siłą sprawczą twórczości, demaskuje fałsz, otwiera na ludzi i Boga⁵.

Samotność w ujęciu negatywnym definiuję jako indywidualne psychospołeczne doświadczenie jednostki, wynikające ze świadomości przerwania, utraty, lub zagrożenia uczuciowych kontaktów o charakterze interpersonalnym lub intrapersonalnym. Kontakty te więc mogą dotyczyć ludzi, samego siebie, Boga.

W ujęciu zaś pozytywnym samotność rozumiana jest jako indywidualne psychospołeczne doświadczenie jednostki, wynikające z przerwania kontaktów interpersonalnych w określonym celu.

---

³ *Człowiek wielowymiarowy*, Warszawa 1998, s. 237.

⁴ *Samotność*, Gdańsk 1992, s. 33.

⁵ Por. A l b i s e t t i, *Dobrodziejstwo*, s. 104.

RODZAJE SAMOTNOŚCI

Analiza literatury wskazuje istnienie kilku rodzajów samotności, mianowicie: samotność metafizyczną, samotność istnienia, emocjonalną, społeczną (fizyczną), psychiczną, moralną; instytucjonalną, szkolną, zawodową.

S a m o t n o ś ć m e t a f i z y c z n a⁶ powstaje wobec ogromu świata. Pogłębia się ona przez „depresyjny klimat naszej epoki, na skutek którego człowiek nie może w pełni przywiązywać się do teraźniejszości, tęsknić za przeszłością, pokładać nadziei w przyszłości”⁷. Dlatego też – jak podkreśla A. Kępiński – „oderwany od swej tradycji i od przeszłości czuje się samotny w czasie, przestrzeni i chaosie związków przyczynowych”⁸.

S a m o t n o ś ć i s t n i e n i a wynika z naszej indywidualności (E. Fromm), jest z nią zintegrowana i przez nią „podyktowana”. Jest samotnością pierwotną, a więc istnieje przed samotnością spowodowaną zerwaniem więzi z innymi⁹.

U podstaw s a m o t n o ś c i e m o c j o n a l n e j znajduje się brak życzliwości, sympatii, poczucia bliskości z ludźmi¹⁰.

W aspekcie pedagogicznym na uwagę zasługuje podział samotności na społeczną (J. Gajda określa ją mianem samotności fizycznej), psychiczną, moralną¹¹.

S a m o t n o ś ć s p o ł e c z n a – określana jest przez J. Gajdę jako „sytuacja charakteryzująca się osłabieniem lub brakiem więzi naturalnej z innym człowiekiem, życie niejako w bardzo luźnym związku ze społeczeństwem lub nawet poza nim”¹².

Ten sam autor wyróżnia trzy przypadki, w których powstać może samotność:

- jednostka nie założyła rodziny,
- jednostka założyła rodzinę, ale z czasem związki rodzinne (więź rodzinna) osłabły lub wygasły i nastąpił rozpad,

---

⁶ Por. T. G a d a c z, *Wypisy z ksiąg filozoficznych. O samotności. O spotkaniu*, Kraków 1995, s. 16.

⁷ Tamże, s. 16.

⁸ Za: G a d a c z, *Wypisy z ksiąg*, s. 16.

⁹ Por. tamże, s. 16.

¹⁰ Por. W. K o z ł o w s k i, *Zmieniać się, aby być sobą*, Warszawa 1998, s. 115.

¹¹ Por. R. P a w ł o w s k a, E. J u n d z i ł ł, *Pedagogika człowieka samotnego*, Gdańsk 2000, s. 18.

¹² Por. G a j d a, *Samotność*, s. 86.

– jednostka izoluje się lub jest izolowana od społeczeństwa¹³.

S a m o t n o ś ć p s y c h i c z n a – cechą charakterystyczną wyróżniającą samotność psychiczną od społecznej jest brak zaobserwowania jej jako obiektywnego zjawiska.

Samotność psychiczna jest osobistym, wewnętrznym przeżyciem jednostki, przez wielu badaczy zajmujących się samotnością określana jest jako osamotnienie. Według J. Gajdy, samotność psychiczna jest „stanem braku więzi psychicznej – bliskiego kontaktu z drugim człowiekiem”¹⁴. Autor podkreśla, że „zaspokojenie tej podstawowej potrzeby jest źródłem radości i osobistego szczęścia, niezaspokojenie burzy wewnętrzną równowagę i rodzi poczucie klęski”¹⁵.

Podobnie definiuje samotność psychiczną J. Szczepański, z tą jednak różnicą, że brak więzi psychicznej rozszerza na jednostkę odczuwającą samotność. Według autora osamotnienie jest to „stan, w którym zachodzi brak kontaktu z innymi ludźmi oraz sobą samym”¹⁶.

W. Łukaszewski łączy samotność ze świadomością uczuć, jakich jednostka doznaje ze strony innych osób. Według W. Łukaszewskiego „samotność subiektywna to spostrzegany deficyt pozytywnych uczuć ze strony innych ludzi, szczególnie ludzi darzonych uczuciami, to spostrzeganie swojej izolacji, czy własnej przedmiotowości. Na natężenie uczucia przykrew samotności nie ma wpływu zasadność tych przekonań”¹⁷.

S a m o t n o ś ć m o r a l n a – droga do niej wiedzie poprzez utratę sensu własnego życia, brak umiejętności stawiania sobie dalekosiężnych zadań, przeżywanie kryzysu wartości, dysharmonię między postawą „być” i „mieć”, brak ideałów i dążeń powiązanych z systemem wartości¹⁸.

Wyniki prowadzonych przeze mnie badań ankietowych, jak również badań pod moim kierunkiem w ramach prac magisterskich wskazują, że powyższe trzy rodzaje samotności mają udział w doświadczeniu uczniów, nauczycieli, rodziców, którego nośnikiem jest edukacja szkolna. Zakres poszczególnych rodzajów samotności i siła występowania są zróżnicowane podmiotowo. Bezpośrednio dotyczą wychowanka, ale nie są obce nauczycielom – szczególnie

---

¹³ Tamże.

¹⁴ Tamże, s. 87.

¹⁵ Tamże.

¹⁶ *Sprawy ludzkie*, Warszawa 1984, s. 21.

¹⁷ *Szanse rozwoju osobowości*, Warszawa 1984, s. 330.

¹⁸ Por. G a j d a, *Samotność*, s. 89-90.

w okresie reformowania polskiej szkoły – jak również rodzicom, którzy ambitnie pragną wypełniać swoje rodzicielskie obowiązki, a czas poświęcony pracy zawodowej, często też poziom wykształcenia, nie pozwalają skutecznie przyjść z pomocą swoim dzieciom w sprostaniu wymaganiom szkolnym. Tak rodzi się *s a m o t n o ś ć s z k o l n a*. Jej przedmiotem i podmiotem są uczniowie, nauczyciele, rodzice.

S a m o t n o ś ć s z k o l n ą w ujęciu negatywnym można określić jako indywidualne, psychospołeczne doświadczenie podmiotów szkoły, wynikające ze świadomości przerwania, utraty lub zagrożenia uczuciowych kontaktów o charakterze interpersonalnym lub intrapersonalnym, u podstaw których znajduje się proces realizacji podstawowych funkcji szkoły i związane z nim wymagania.

Rozpatrując w powyższym kontekście samotność szkolną ucznia można przyjąć, że będzie ona uwarunkowana głównie predyspozycjami intelektualnymi, jakością relacji interpersonalnych w rodzinie, grupie rówieśniczej i z nauczycielami, a także trudnościami, których nośnikiem są zadania edukacyjne, stawiane w różnych sytuacjach szkolnych: podczas lekcji, w pracy domowej, zajęciach pozalekcyjnych, wewnętrznym życiu klasy.

Na samotność szkolną nauczycieli mają wpływ: jakość nabytych w trakcie studiów kompetencji oraz zdobywanych podczas pracy zawodowej; jakość relacji z innymi nauczycielami, z kadrą kierowniczą szkoły, uczniami i rodzicami.

Samotność szkolna rodziców uzależniona jest od poziomu wykształcenia; trudności, których nośnikiem są różnorodne zadania stawiane ich dzieciom w procesie edukacyjnym, jakości relacji w rodzinie oraz z własnymi dziećmi. W samotności podmiotów szkoły ma swój udział jakość relacji z samym sobą i jakość relacji o charakterze transcendentnym. Samotności poszczególnych podmiotów są ze sobą zintegrowane, przenikają się wzajemnie, warunkują i nakładają. Analiza związków i zależności między nimi jest problemem złożonym, wymaga odrębnego opracowania.

W ujęciu pozytywnym samotność szkolną określam jako indywidualne psychospołeczne doświadczenie jednostki, wynikające z przerwania kontaktów interpersonalnych lub ograniczenia ich zakresu w celu pełniejszego udziału w procesie realizacji podstawowych funkcji szkoły – sprostania wymaganiom szkolnym.

W przypadku uczniów, samotność ta będzie wyrażać się w odizolowaniu, odosobnieniu, by móc zrealizować zadania edukacyjne, często wykonywane w sposób pogłębiony, twórczy.

Samotność nauczycieli sprowadzać się będzie do wyizolowania się w celu pracy samokształceniowej, innowacyjnej, pogłębionego przygotowania się do realizacji zadań zawartych w podstawowych funkcjach szkoły.

Samotność rodziców może być spowodowana zgłębieniem zagadnień szkolnych, by pomóc swoim dzieciom w sprostaniu obowiązkom, bądź podjąć zadania na rzecz wzmocnienia funkcji szkoły.

Dokonując próby podsumowania zarysu teoretycznych podstaw samotności, mając na uwadze aspekt pedagogiczny należy podkreślić, że samotność w ujęciu negatywnym jest doświadczeniem subiektywnym. Nie zawsze rozwiązywany jest jej problem przez obecność drugiego człowieka. Ma ona charakter względny. Jak podkreśla W. Kozłowski, „można czuć się samotnym, będąc wśród ludzi, nawet wśród bardzo bliskich [...]. Bywa także odwrotnie: nie mając ludzi wokół siebie, można nie odczuwać samotności. Pomimo braku bezpośrednich kontaktów można odczuwać duchową więź z ludźmi za pośrednictwem myśli, idei, dzieł sztuki”¹⁹. Z powyższego wynika, że w odczuwaniu samotności istotną rolę odgrywa treść i jakość przeżyć, wyznaczone przez spektrum wartości, jakie łączą nas z drugim człowiekiem w sytuacji jego obecności lub nieobecności. Obecność drugiego człowieka, gdy nie potrafimy nawiązać z nim więzi osobowej, nie wyzwala nas z poczucia samotności. I odwrotnie, mimo braku obecności drogiej nam osoby, gdy potrafimy być z nią życzliwą myślą, głębią przyjaźni, miłości, nie czujemy się samotni. Stąd wynika, że odczuwanie samotności jest kwestią względną²⁰.

Ze względów pedagogicznych na uwagę zasługuje p o z y t y w n y w y m i a r s a m o t n o ś c i. W tym ujęciu samotność odgrywa znaczącą rolę w życiu człowieka. Sprowadza się ona do wspomagania w psychicznej konsolidacji, w nabywaniu orientacji samosterownej, podejmowaniu działań samokształceniowych, naukowych, w działalności twórczej, kontemplacji i bogatym życiu duchowym.

Samotność sprzyja samookreśleniu się, wartościowaniu siebie i swoich działań w perspektywie drogi życiowej i innych ludzi, osiągnięciu wewnętrznego ładu naszych myśli. Sprawia, że jednostka nabiera głębszej orientacji o osobie i innych osobach. „Ten rodzaj orientacji w sobie – jak podkreśla W. Kozłowski samowiedzy jest niezbędnym warunkiem powstawania orientacji samosterownej. Choć związana jest ona ściśle z działaniem, ma jednak

¹⁹ *Zmieniać się, aby*, s. 114.

²⁰ Por. tamże.

charakter jak najbardziej refleksyjny, świadomy. Wymaga zatem momentów skupienia, refleksji nad sobą i swoją działalnością”²¹.

Jednym z czynników rozwoju intelektualnego człowieka jest aktywność własna jednostki wyrażająca się w pracy samokształceniowej, prowadzeniu badań laboratoryjno-eksperymentalnych, w dociekaniach myślowych. Warunkiem efektywnej aktywności w powyższym zakresie jest samotność. Wielkie odkrycia naukowe dokonują się w zaciszu gabinetów, pracowni, laboratoriów. Wymagają skupienia, koncentracji, znacznego wysiłku myślowego, który warunkuje samotność. „Samotność poczytuję – pisze W. Sedlak – za nieodzowny warunek dobrego przefermentowania intelektualnego w pracy naukowej, za niewyczerpane źródło czasu, za istotny warunek głębi poznania i zarazem horyzontalnej szerokości. Samotność nie ogranicza lecz poszerza świat”²².

Samotność jest istotnym czynnikiem twórczości, a przez nią pozwala być bardziej z drugim i dla drugiego. „Każdy z nas, chcąc się rozwijać wewnętrznie – pisze J. Stępień – powinien dążyć do samotności. Jest to stan niezbędny do powstania nowych, odkrywczych myśli, refleksji czy wreszcie dzieł artystycznych. Odosobnienie, odcięcie się od świata (w dosłownym tego słowa znaczeniu) pomaga często w działaniu twórczym, w skupieniu myśli, wyciszeniu odgłosów rzeczywistości”²³.

Samotność sprzyja rozwojowi wyobraźni twórczej, która jest jednym ze sposobów potwierdzania własnej tożsamości i ogniwem integrującym świat wewnętrzny z zewnętrznym; motywuje człowieka do najwyższych osiągnięć, do nowych odkryć. Powstające w samotności dzieła otwierają na ludzi; inni się nimi cieszą, zachwycają, korzystają z nich. Poprzez twórczość samotność jest drogą do człowieka i dla człowieka, „wynosi” do społeczeństwa.

Samotność ma wymiar transcendentny. Jest drogą prowadzącą do Boga. Zapewnia postawę: *Solus solo cum Deo* – sam na sam z Bogiem. Implikuje ona oderwanie się od wszystkiego, wolność, niezwiązanie z niczym na stałe, gotowość do przejścia od etapu do etapu, gdzie tylko można więcej i lepiej Bogu służyć. Samotny człowiek oddaje się do dyspozycji Boga, jest otwarty na wszystkie możliwości. Bez tak pojętej samotności, mającej swe źródło w umiłowaniu Boga, nie ma pogłębiania swojej wiary.

---

²¹ Tamże, s. 127.

²² *Życie jest światłem*, Warszawa 1985, s. 28.

²³ *Osamotnienie a postawa twórcza wobec codzienności*, w: *Samotność i osamotnienie*, red. M. Szyszkowska, Warszawa 1988, s. 131.

„Prawdziwa samotność – jak podkreśla M. Guardini – musi zawsze widzieć swój punkt odniesienia w Bogu, w przeciwnym bowiem wypadku zamieni się najogólniej w dążenie do fałszywej autonomii, staje się rodzajem samoupojenia, stąd już prosta droga do załamania i upadku”²⁴.

Można najogólniej powiedzieć, że samotność jest koniecznością życiową. „Ten, kto nie potrafi długo sam ze sobą wytrzymać – niczego nie osiągnie. Na zawsze pozostanie dzwonem głośnym i próżnym. Świat go doszczętnie ogłuszy, spustoszy i wyjąłowi. A on do końca swoich dni nie odnajdzie siebie”²⁵.

SAMOTNOŚĆ WYCHOWANKA W ŚWIELE WYNIKÓW WŁASNYCH BADAŃ EMPIRYCZNYCH

Celem przeprowadzonych badań było uzyskanie obrazu samotności wychowanka, która jest związana z procesem wychowawczo-dydaktycznym szkoły, a więc samotności szkolnej.

Główny problem badawczy zawiera się w pytaniu: jak przedstawia się obraz samotności szkolnej ucznia?

W kontekście głównego problemu badawczego sformułowano pytania szczegółowe:

- czy i w jakim stopniu uczniowie czują się samotni w szkole i klasie szkolnej?
- czy zauważalna jest określona zależność między poczuciem samotności a wynikami nauczania badanych uczniów?
- jaki związek występuje między samotnością a wynikami nauczania?
- jak przedstawia się rozmiar samotności w typowych sytuacjach szkolnych: lekcja, stawiane wymagania, przerwa lekcyjna?
- jakie w opinii badanych występują przyczyny ich samotności i jakie czynniki pogłębiają samotność?
- jakiego rodzaju działania podejmują uczniowie w celu zmniejszenia poczucia samotności?
- w jaki sposób badani postrzegają samotność celową, jaką rolę pełni ona w ich szkolnym życiu?

---

²⁴ Wolność, łaska, los, w: *Koniec czasów nowożytnych. Świat i osoba*, przekł. zbior. Kraków 1969, s. 249-250.

²⁵ A. Ł a s z o w s k i, *Obsesja samotności*, w: *Samotność*, red. M. Szyszkowska, s. 56.

Jako metodę badawczą zastosowano sondaż diagnostyczny przy pomocy kwestionariusza ankiety oraz swobodnych wypowiedzi pisemnych nt. *Samotność szansą dla Ciebie?*. W ten sposób zintegrowano badania ilościowe z jakościowymi.

Badania przeprowadzono w 2001 roku. Objęto nimi 193 uczniów w 6 szkołach (3 podstawowe i 3 gimnazja) na terenie województwa lubelskiego i małopolskiego.

Szczegółową egzemplifikację badań własnych stanowią badania nad samotnością dziecka wiejskiego oraz nauczycieli prowadzone pod moim kierunkiem przez A. Spustek i T. Twardecką w ramach pracy magisterskiej.

Analiza wyników badań wskazuje, że 27,4 % badanych uczniów odczuwa samotność. Wynik ten jest nieznacznie zróżnicowany typem szkoły. W szkołach podstawowych poczucie samotności towarzyszy 23% uczniów, natomiast wśród uczniów gimnazjów samotność odczuwa 33% badanych. A więc prawie co trzeci gimnazjalista czuje się samotny.

Poczucie samotności w szkole może zmniejszyć znacząca pozycja ucznia w klasie szkolnej oraz więzi łączące go ze społecznością szkolną. Bowiem klasa szkolna powinna być miejscem zdobywania pozytywnych doświadczeń społecznych, budowania związków przyjacielskich, rodzącego się poczucia wspólnoty. Natomiast wyniki prowadzonych przeze mnie badań wskazują, że 13,2% badanych uczniów czuje się wyizolowanymi ze społeczności klasowej, 40% czuje się osamotnionymi podczas przerw lekcyjnych. Należy w tym miejscu podkreślić, że sytuacja społecznego marginalizowania wychowanka zmniejsza szansę kształtowania umiejętności społecznych przez zdobywanie prawidłowych doświadczeń we współzyciu i współdziałaniu w grupie rówieśniczej – ważnego osiągnięcia edukacyjnego reformującej się szkoły. W kontekście uzyskanych wyników wyrasta przed nauczycielami zadanie integracji społeczności klasowej celem budowania wspólnoty. Wspólnota klasowa jako zadanie nabiera podstawowego celu pracy wychowawczej.

Poczucie samotności dotyka zarówno uczniów o niskich wynikach nau czania, jak i tych, którzy zdobywają wysokie oceny szkolne. Wyniki w tym zakresie przedstawia tabela 1.

Tab. 1. Wpływ ocen na poczucie samotności uczniów

Lp.	Przedział ocen	Uczniowie z poczuciem samotności (średni wynik %)
1.	2 - 3	17
2.	3,1-4	22,6
3.	4,1-5	43,4
4.	5,1-6	17

Analiza danych wskazuje, że oceny nie mają decydującego wpływu na poczucie samotności uczniów. Samotność odczuwa tyleż samo – 17% – uczniów z niskimi ocenami co i z bardzo wysokimi. Na poczucie samotności ma wpływ stopień wymagań szkolnych. Jeśli wymagania są zbyt wysokie, na granicy możliwości dziecka lub przekraczające je, sprostanie im może potęgować poczucie samotności, które obniża wiarę we własne możliwości, budzi lęk, niepewność, frustrację, wycofywanie się, unikanie zadań, bierność. Zjawiska te stanowią drogę do zmniejszania osiągnięć edukacyjnych.

Badania przeprowadzone pod moim kierunkiem przez A. Spustek wskazują, że 70,1% badanych uczniów szkół podstawowych odczuwa samotność w sytuacji wymagań szkolnych. Wynik ten jest zróżnicowany środowiskowo. Samotność towarzyszy większej liczbie uczniów ze szkół wiejskich – 74,6%, niż ze szkół miejskich 65%²⁶.

Klasyczną sytuacją, w jakiej znajduje się uczeń w szkole, jest lekcja. Poczucie samotności na lekcjach towarzyszy 41,5% badanych przez mnie uczniów.

Znacznie do poczucia samotności dzieci ze środowisk wiejskich przyczyniają się lekcje wprowadzające nowy materiał. Wyniki badań A. Spustek wskazują, że poczucie samotności w tej sytuacji szkolnej odczuwa 56,4% uczniów szkół wiejskich i 38,75% uczniów szkół miejskich.

Jeszcze większe zróżnicowanie zauważa się porównując stopień poczucia samotności podczas „odrabiania” prac domowych. Wśród uczniów szkół wiejskich aż 47,5% odczuwa w tej sytuacji samotność, natomiast ze szkół miejskich tylko 18,75% badanych.

Powyższe wyniki skłaniają do sformułowania dwóch ogólnych wniosków:

²⁶ A. S p u s t e k, *Samotność dziecka wiejskiego w świetle wymagań szkolnych*, praca magisterska KUL, Stalowa Wola 2002.

1. stopień wymagań szkolnych ma znaczący wpływ na poczucie samotności u uczniów badanych szkół podstawowych, w związku z tym na osiągnięcia szkolne wychowanków trzeba spojrzeć przez pryzmat poczucia samotności;
2. poczucie samotności w typowych sytuacjach szkolnych odczuwają w większym stopniu badani uczniowie ze szkół wiejskich niż miejskich.

Powstaje pytanie o przyczyny samotności w opinii badanych.

Analizując odpowiedzi wyróżniono następujące kategorie przyczyn oraz ich hierarchię. Na pierwszym miejscu znajduje się kategoria przyczyn tkwiąca w grupie rówieśniczej. Do nich należą: brak zrozumienia przez kolegów, niewłaściwy ich stosunek wyrażający się w naśmiewaniu, krzyku, przewiskach.

Drugą kategorię stanowią przyczyny tkwiące w uczniu. Przedstawiają się one następująco: brak umiejętności nawiązywania kontaktów przyjacielskich, brak zaufania do innych, zamknięcie w sobie, potrzebę izolacji, brak potrzeby bycia wśród ludzi.

Na trzecią kategorię składają się przyczyny tkwiące w szkole. Są nimi: niewłaściwy stosunek nauczycieli do uczniów wyrażający się w niecierpliwości, krzyku, braku zrozumienia sytuacji wychowanka, wytwarzanie atmosfery lęku.

Do czwartej kategorii należą przyczyny tkwiące w domu rodzinnym. Do nich badani zaliczają: ograniczenie przez rodziców kontaktów z rówieśnikami, kłótnie domowe, zdominowanie przez rodzeństwo.

Na uwagę zasługuje fakt, że 45,3% badanych przez mnie uczniów nie potrafi określić przyczyny swojego poczucia samotności. Może to nastrożać trudności w poszukiwaniu sposobów wychodzenia z tego stanu, poradzenia sobie z przykrymi doznaniem. Ta sytuacja może mieć znaczący wpływ na osiągnięcia edukacyjne wychowanka, jego postawy i zachowania.

Z punktu widzenia przedstawicieli personalizmu, samotność nie jest godna ludzkiej osoby. Nie jest integralnym składnikiem ludzkiej egzystencji i może być przez nią przewyciężana. Stąd powstaje pytanie: jakiego rodzaju działania podejmują uczniowie w celu zmniejszenia lub zlikwidowania poczucia samotności? Dane na ten temat zawiera tabela 2.

Tab. nr 2. Sposoby zmniejszania samotności stosowane przez uczniów

Lp.	Rodzaj podejmowanych przez uczniów działań w celu zmniejszenia samotności	Liczba uczniów podejmujących działanie średni wynik (%)
1.	nawiązywanie kontaktów z rówieśnikami — osobami znanymi	26,4
2.	nawiązywanie kontaktów z osobami nieznanymi – poszukiwanie kontaktów	9,4
3.	próby zmiany siebie – zaangażowanie w naukę, bycie lepszym człowiekiem	3,8
4.	słuchanie muzyki	5,6
5.	praca przy komputerze	3,8
6.	pocieszanie samego siebie, rozmowy z samym sobą	3,8
7.	akceptowanie samotności	3,8
8.	czytanie lektur	1,9
9.	rozmowy z rodzicami	1,9
10.	kontakty ze zwierzętami	1,9
11.	ucieczka w sen	1,9
12.	brak działań	35,8

Analiza danych wskazuje, że w celu zmniejszenia poczucia samotności uczniowie przede wszystkim nawiązują kontakty z rówieśnikami, z którymi są zaprzyjaźnieni – 26,4%. Drugim w hierarchii działaniem jest poszukiwanie kontaktów z osobami nowymi. Działania zmierzające do nawiązywania nowych kontaktów podejmuje 9,4% badanych uczniów.

Badani uczniowie podejmują też próby zmiany siebie. Sprowadzają się one do podniesienia ocen szkolnych, bycia lepszym dla drugich – 5,6% badanych. Swoją samotność akceptuje 3,8% uczniów. Tyleż samo w celu zmniejszenia samotności słucha muzyki, pracuje przy komputerze, pociesza samego siebie. Niewielki procent – 1,9% czyta lektury, prowadzi rozmowy z rodzicami, utrzymuje kontakty ze zwierzętami, ucieka w sen.

Na uwagę zasługuje fakt, że 35,8% badanych uczniów nie podejmuje żadnych działań prowadzących do zmniejszenia samotności.

Prowadzić to może do pogłębiania przykrych przeżyć, których nośnikiem jest samotność, a w konsekwencji decydować o powstawaniu trudności dydaktycznych i wychowawczych.

Według badanej młodzieży głównymi czynnikami pogłębiającymi samotność są: koledzy, nauczyciele, brak umiejętności nawiązywania kontaktów. Powyższe czynniki zajmują równe miejsce w hierarchii. Ich znaczenie w pogłębianiu samotności podkreśla 18,9% młodzieży. Na drugim miejscu w opinii badanych znajduje się rodzina oraz brak potrzeby bycia wśród ludzi. 11,7% badanych nie potrafiło określić tych czynników.

Ostatnie pytanie badawcze brzmi: w jaki sposób badani uczniowie postrzegają samotność celową?; jaką rolę pełni w ich życiu szkolnym?

Analiza wypowiedzi wskazuje, że dla badanych uczniów samotność celowa postrzegana jest jako naturalne, konieczne zjawisko, bez którego byłoby niemożliwe lub bardzo utrudnione funkcjonowanie w szkole.

„Samotność celowa – pisze Anna (lat 14) – jak bez niej spełniać wymagania szkolne, jak uzyskiwać wysokie wyniki nauczania, jak zgłębiać wiedzę z książek? Ona musi istnieć w moim życiu, to naturalne”.

Zjawisko samotności celowej jest postrzegane przez badanych uczniów – szczególnie przez dziewczęta z gimnazjum – jako szansa na zastanowienie się nad sobą, budowanie projektu życia, marzeń o przyszłości. „Samotność celowa – bardzo ją lubię. Ona niesie ciszę, w której wreszcie można spojrzeć na siebie, przemyśleć siebie, pomarzyć, zaplanować działania na dziś, jutro, przyszłość. Odpowiedzieć na pytanie, jaki one mają sens – Katarzyna (16 lat)”.

Samotność celowa postrzegana jest jako warunek rozwijania swoich indywidualnych zainteresowań. „Gdyby nie moja samotność celowa, ściśle zaprogramowana w moim życiu przez mnie i tylko przez mnie, ileż ćwiczeń z chemii mógłbym wykonać. Jak wyglądałoby moje prywatne laboratorium, ile zadań bym rozwiązał. I gdzie byłby mój sukces. Dzięki niej stanąłem na podium międzynarodowym. – Marcin, uczestnik olimpiady międzynarodowej”.

W samotności celowej upatrują też badani uczniowie szansy regenerowania sił psychicznych, odpoczynku, wyciszenia. „Samotność jest dla mnie wytchnieniem od nadmiaru obowiązków szkolnych, szkolnego krzyku. Potrzebuję ciszy – Piotr (13 lat)”.

Jest ona również postrzegana jako nieodzowny warunek modlitwy. „Jestem osobą, która lubi długo się modlić – pisze Magda lat 15. – Jak wyglądałaby moja modlitwa bez określonego czasu sam na sam z Bogiem. Po prostu by nie istniała. Tylko samotność pozwala być z Bogiem i prowadzić długie rozmowy”.

Powyższe wypowiedzi wskazują, że badani uczniowie z właściwym zrozumieniem traktują samotność celową, uważając ją – najogólniej rzecz ujmując

– za niezbędny warunek ich prawidłowego funkcjonowania w wieku młodzieńczym.

Z wycinkowego zaprezentowania danych wynika, że samotność szkolna ma dwa oblicza: negatywne i pozytywne. Stanowi złożony problem i wymaga dalszych pogłębionych badań zarówno ilościowych, jak i jakościowych; głównie w celu określenia wielostronnych uwarunkowań jej występowania i dynamiki narastania.

Pożądane będzie wprowadzenie zagadnienie samotności szkolnej wychowanka w treści kształcenia nauczycieli, opracowanie dydaktyki zmniejszania samotności negatywnej i kształcenia umiejętności zagospodarowania samotności celowej. Samotność szkolna domaga się też pogłębionego opracowania teoretycznego, mającego charakter interdyscyplinarny, tzn. zawierającego aspekt antropologiczny, psychologiczny, socjologiczny, filozoficzny, pedagogiczny.

TWO FACES OF SCHOOL LONELINESS OF THE STUDENT

S u m m a r y

Loneliness is a common phenomenon. It is experienced by old people, abandoned by their close relatives, children, the youth, and by those who have succeeded and gained fame.

There is a relationship between loneliness and educational accomplishments. Taken in its negative sense, it is understood as an individual, psychosocial experience of the subjects of school, resulting from the awareness of break, loss or threat to emotional contacts of the interpersonal or intrapersonal character. At the basis there is the process of realizing the basic functions of school and their respective requirements.

From the positive point of view, I define school loneliness as an individual, psychosocial experience of the individual that results from the break of interpersonal contacts or their limited character in order to participate fully in the realization of the basic functions of school.

The principal research problem is contained in the question: what is the image of school loneliness like? The analysis of empirical research points that 27.4% of the subjects experience loneliness. Both students with poor results and those who do very well experience it. The sense of loneliness at lessons concerns 41.5% of the subjects. They understand properly final loneliness and appreciate its role in their school life.

Translated by Jan Kłos

Słowa kluczowe: samotność szkolna, osiągnięcia edukacyjne, podmioty szkoły.

Key words: school loneliness, educational success, school subjects.